

A permi és a török nyelvek evidencialitásának eredetéről

Szabó Ditta

1. Bevezetés

Tanulmányomban az evidencialitás eredetét vizsgálom a permi nyelvekben, párhuzamba állítva és összehasonlítva őket a török nyelvek evidenciális rendszereivel szinkrón és diakrón szempontból egyaránt. Ezekben a nyelvekben bár mind grammatikai, mind pedig lexikai evidenciálisok is ismeretesek, ez a dolgozat csak a grammatikai evidenciális jelölőkre és szemantikai tartalmukra koncentrálna.

A széles körben elterjedt nézet szerint a permi nyelvekben lévő evidencialitás mint nyelvi funkció az areálishan közel elhelyezkedő török nyelveknek köszönhetően jelent meg az udmurtban és a komi nyelvekben (vö. Aikhenvald 2004, Bereczki 2003, Skribnik – Kehayov 2018). Egy másik elmélet viszont amellet érvel, hogy a permi evidencialitás belső nyelvi fejlődés eredményeként jött létre, és a török nyelvek földrajzi közelsége csak közrejátszott a funkció megmaradásában és megerősödésében (vö. Honti 2001, Szerebrennyikov 1963). A dolgozat ezt a problémát járja körbe, miközben a következő kérdésekre igyekszik választ adni:

- 1) Milyen morfológiai különbségek (és hasonlóságok) figyelhetők meg a mai törökségi és a permi evidenciális rendszerek között?
- 2) Milyen funkciókat látnak el az egyes evidenciális jelölők? Van-e különbség közöttük?
- 3) Milyen morfológiai és szemantikai eredet tulajdonítható a szóban forgó evidenciális jelölőknek?
- 4) Az esetleges különbségek és egyezőségek hozzájárulhatnak-e a permi evidencialitás eredetének tisztázásában?

2. A vizsgált nyelvek

A permi nyelvek az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartoznak. Permi nyelvek alatt az udmurtot, a komi-zürjént és a komi-permjákat értjük.¹ A permi nyelvek beszélőinek lakóhelye az Uráltól nyugatra esik. A Komi Köztársaság Magyarországhoz képest négyszer nagyobb területen helyezkedik el, míg az Udmurt Köztársaság egy Észtország méretű areát foglal el, a valahai Permjak Autonóm Körzet pedig, ahol máig a komi-permjákat találjuk, majdnem kétszerese hazánknak. A (mindent egybevetve) hatalmas terület ellenére mindhárom nyelv csekély számú anyanyelvi beszélővel rendelkezik. Ez a 2010-es népszámlálás adatai szerint az udmurtoknál 342 ezer fő, a zürjént 135 ezren beszélik anyanyelvükként, míg a permjak esetében ez a szám már csak 63 ezer (Rosstat 2010). Az udmurtnak, a komi-zürjénnek és a komi-permjáknak is saját irodalmi nyelve van (Csúcs 1990, Rédei 1978).

A másik csoportot a tanulmányban a törökségi nyelvek képezik. Bár a nyelvcsalád számos taggal rendelkezik, ezúttal csak a permi nyelvek szempontjából relevánsakat vizsgálom, nevezetesen a baskírt, a tatárt és a csuvas, melyek földrajzilag közeli szomszédságban vannak a permi nyelvekkel. A dolgozatban török nyelvi adatok is helyet kaptak, mivel a török nyelvekben a történetileg legkorábbra tehető indirekt evidenciális jelölő máig megtalálható a törökországi török nyelvben. A nyelvcsalád egy Kelet-Európától Szibériáig és Nyugat-Kínáig terjedő területen helyezkedik el, összesen nagyjából 180 millió anyanyelvi beszélővel, de ennek mintegy 40%-a a törökországi török nyelvet beszéli anyanyelvként (Johanson 2018: 510; Göksel – Kerslake 2005: viii).

A törökségi nyelvek vizsgálata kontaktusnyelvészeti szempontból fontos a permi nyelvek tanulmányozásánál, hiszen a baskír, a tatár, a csuvas, és az udmurt a Volga-Káma nyelvi area központjában helyezkednek el, míg a komi nyelvek a terület periferiáján (Helinski 2003: 159–160). A vizsgált nyelvek közül areális szempontból a török képez kivételt, mely nem a Volga-Káma vidékhez tartozik, viszont evidenciális rendszere történeti relevanciával rendelkezik a dolgozat témájában.

¹ A kérdés, hogy a komi-permják vajon ténylegesen önálló nyelv-e vagy a komi nyelv egyik nyelvjárása, a mai napig vita tárgyát képezi. A hazai szakirodalom jelentős hányada a komi nyelv változatainak tekinti a zürjént, a permjakot és a jazvai komit is. Ezzel szemben orosz nyelvterületen önálló nyelvként tekintenek a komi-permjákra. A komi-permják és a komi-zürjén önálló nyelvként való megkülönböztetése olyan okokra vezethető vissza, mint földrajzi elkülönülésük, a két irodalmi nyelv létrehozása, és az ezen okokból eredő, a népszámlálás során alkalmazott etnikai megkülönböztetés (Hajdú – Domokos 1978: 186; Rédei 1978: 37; Riese 1998: 250–51).

3. Az evidencialitás fogalma

Az evidencialitás fogalma szigorúan véve azt takarja, hogy egy megnyilatkozás során a bennfoglalt információ forrása, eredete és bizonyos esetekben annak típusa valamely nyelvi eszköz segítségével kifejezésre kerül. A terminus azonban további kapcsolódó nyelvi jelenségre (például következtetés, okfejtés, mirativitás kifejezése stb.) is alkalmazható és egyes esetekben alkalmazandó, így valójában egy olyan gyűjtőfogalommal állunk szemben, melynek pontos határait, szemantikai és funkcionális hatókörét még nem sikerült kijelölnie a nyelvészeknek. Ennek oka többek között, hogy a világ legnagyobb és legjobban ismert nyelvei nem is rendelkeznek grammatikalizálódott evidenciális jelölőkkel, így nincs még megfelelő mennyiségű anyagunk megfelelő számú és típusú nyelvből ahhoz, hogy az *evidencialitást* mint nyelvészeti fogalmat pontosan definiálhassuk (Lazard 2001: 366).

Az evidencialitás mint nyelvészeti fogalom csak az elmúlt 20–30 évben terjedt el a szakirodalomban (Verhees 2019: 115). A fogalom által takart jelenségről azt megelőzően is vannak már adataink, ám számos más terminussal illeték: auditív (Kozmács 2007), reportatív funkció (Figueras Bates – Cabedo Nebot 2018), nem-szemtanúsági igeidő (Skribnik – Kehayov 2018), nem-szemtanúsági mód (Winkler 2001). A terminológiai sokszínűség mellett jól látható, hogy a jelenség nyelvtani besorolásában sincs egységesség: funkció-e, mód, igeidő vagy esetleg a modalitás részét képezi. Az *evidencialitás* fogalom megszületése a szemantikai-funkcionális kérdésekre nem tudott választ adni, csupán összegyűjtötte az ezen a (még) labilis talajon mozgó nyelvi jelenségek összességét.

Formai megjelenésében meg kell különböztetnünk a grammatikai és a lexikai evidencialitást egymástól. Grammatikai evidenciálisoknak nevezzük azokat az elemeket, melyek affixumok, segédigék vagy partikulák formájában fejezik ki az információ forrását a mondatban (de Haan 2013) (1)–(2). Amennyiben a nyelv nem rendelkezik ilyennel, akkor lexikai jelölőket fog használni annak kifejezésére, hogy a beszélő által birtokolt tudásanyag honnan származik (3)–(4). A kétfajta kódolás nem zárja ki egymást, és minden grammatikai evidencialitással bíró nyelv képes lexikai elemeket is használni ugyanarra a célra (de nem feltétlenül egyidőben), ugyanakkor ez az állítás fordítva már nem igaz: nem minden lexikai információforrás-jelölést alkalmazó nyelv rendelkezik grammatikai evidencialitással is.

(1) török

Ahmet gel-miş.

Ahmet jön-PST2

'Ahmet, úgy látszik, megjött.'

(de Haan 2013)

(2) kalmük

Vaxtjor yum üz-ž uga.

őr dolog lát-PST2.3SG NEG

'Az őr azt állítja, hogy nem látott semmit.' (Kontextus: egy rendőrségi riport a tolvajról.)

(Brosig – Skribnik 2018: 566)

(3) magyar

Éjjel állítólag egy egerészölyv szállt be a templom ablakán.(4) angol²*That is where he allegedly kill-ed his wife.*

az EX hol ő állítólag megöl-PST 3SG.GEN feleség

'Állítólag ott ölte meg a feleségét.'

(Cambridge Dictionary)

Az evidencialitás definiálásában és a fogalom hatóköri meghatározásában az is problémát okoz, hogy miként tekintünk erre a nyelvi jelenségre. Az evidencialitást két aspektusból is megközelíthetjük: vagy szemantikai tartalomként vizsgáljuk vagy pedig grammatikai kategóriaként. Szemantikai-funkcionális szempontból való vizsgálata főleg az európai nyelvek kutatóira jellemző, ezek a vizsgálatok nem terjednek ki grammatikai kategóriaként való elemzésére (Verhees 2019: 116). A grammatikai vonal legismertebb képviselője Alexandra Y. Aikhenvald, aki szerint csak akkor beszélhetünk evidencialitásról, ha az információ forrása grammatikailag jelölt (Aikhenvald 2004: 17). A grammatikai megközelítéssel ellentétben a szemantikai-funkcionális megközelítés szerint az evidencialitás funkcionális tartománya, azaz a beszélő által birtokolt információ bármilyen nyelvi eszközzel való kifejezése minden nyelv alapvető tulajdonsága, s így egyben nyelvi univerzálé is. Ha a funkcionális megközelítést fogadjuk el a grammati-

² Az angolban a *must* modális segédigével képzett mondatoknak lehet evidenciális olvasatuk, mely inferencialitást, vagyis közvetkeztetést, okfejtést fejez ki. Ezáltal jogosan gondolhatnánk, hogy az angolban is van grammatikai evidencialitás, de hagyományosan az angolt nem tekintjük grammatikai evidencialitással rendelkező nyelvnek.

kaival szemben, olyan nyelvekben is beszélhetünk evidencialitásról, ahol használata nem grammatikai eszközzel történik és/vagy opcionális³ (Cornillie 2009: 45–46; Lazard 2001: 366).

Aikhenvald (2018) a grammatikai evidencialitáson belül megkülönböztet evidenciális rendszereket és evidenciális stratégiákat. Evidenciális rendszerekkel olyan nyelvekben találkozhatunk, ahol az információ forrásának jelölésére egy konkrét morféma létezik, s egyetlen funkciója a forrás (és egyes nyelvekben a forrás típusának) jelölése (Aikhenvald 2018: 1–31). A murui (witoto > minica-murai) nyelvben a =*ta* klitikum fejezi ki a nem-elsőkézből származó információt anélkül, hogy specifikálná az adat pontos forrását (5).

(5) murui

Ñaiño *fī-ka=ta.*
 rövid.CL:DIR.F lop-PASS=RPT

‘(Azt mondják) ellopta.’

(Wojtylak 2018: 395)

Más esetekben az evidencialitás megjelenhet fúzióban más nyelvtani kategóriákkal ugyanazon a grammatikai formán, ezt hívjuk evidenciális stratégiának (Aikhenvald 2018: 8–9). A nyelvtani formák közül a leggyakrabban az igeidő, a mód, modális kategóriák, illetve a szám–személy áll fúzióban az evidencialitással. Ezt láthatjuk például az archi (nakh-dagesztáni > dagesztáni > lezg) nyelvben is, ahol a perfektív konverbum jelölő *-li* fejezi ki az indirekt evidencialitást is (6).

(6) archi

Ju-w lo *ʔal uw-li* *jamu bošor-mi*
 ez-I legény(I) küld csinál.I.PERF-INDIR az férfi-ERG
w-irχ^wmu-s *os* *biq^w-ma-ši.*

I-munka-INF egy hely-INE-LAT

‘A férfi elküldte a fiút egy helyre dolgozni.’

(Forker 2018: 504)

Hagyományosan megkülönböztethetünk közvetett és közvetlen, vagy más szóval direkt és indirekt evidencialitást. Direkt evidencialitásról akkor beszélhetünk, ha a beszélő által birtokolt információ közvetlen módon jutott el magához a beszélőhöz, s ez történhet látás, hallás, szaglás, tapintás útján is. Az indirekt evidencialitás pedig azt jelenti, hogy a beszélőnek csak közvetett információ áll birtokában

³ A grammatikai evidencialitás megléte egy nyelvben nem jelenti egyszersmind, hogy használata kötelező is.

egy adott dolgról, csak másod- vagy harmadkézből, következtetés vagy okfejtés következtében jutott az információhoz (Cornillie 2009: 45–46).

Számos evidenciátípus létezik a közvetett és közvetlen kategóriákon belül, ezeket evidenciális értékeknek is nevezhetjük. Ezek az értékek kategóriarendszerekbe rendezhetők, és több tipológiai felosztásuk is született már az elmúlt években (vö. Aikhenvald 2003, Kugler 2015, Plungian 2001). Aikhenvald (2003) felosztásában például a nyelvekben megkülönböztetésre kerülő különböző evidenciális elemek száma adja a kiindulási pontot. Egy kételemű rendszerben két evidenciális érték kerül megkülönböztetésre grammatikai eszközök segítségével, s ezek nem rendelkeznek annyira specifikus jelentéssel, mint például egy ötelemű rendszer. A kételemű rendszerek gyakran különböztetnek meg első és nem-első-kézből származó információforrást, míg egy ötelemű rendszerben önálló morféma fejezi ki a szemtanúsági és a nem-szemtanúsági evidenciát, az inferencialitást (eredményen alapuló következtetést vagy okfejtést, feltevést), és a reportatív evidenciát, mely az értesülésből származó információt kódolja (Aikhenvald 2003: 1).

4. A grammatikai evidenciálisok eredete

Tipológiailag az evidencialitás eredetére vonatkozóan a nyelveket két csoportba oszthatjuk. Az első csoport olyan nyelvekből áll, melyekben belső nyelvi fejlődés útján alakult ki az evidencialitás, a másik csoport pedig azon nyelveket tartalmazza, melyekben az evidenciális funkció létrejöttét areális hatás eredményének véljük (Aikhenvald 2004: 271; Friedman 2018: 124–25). Röviden nézzük meg, milyen nyelvi folyamatok zajlódhatnak le az előbb említett esetekben.

Belső fejlődésből képződő evidenciális funkció gyakran grammatikalizáció eredménye, melyhez perfekt jelentésárnyalatot hordozó igék tipikusan alapul szolgálhatnak. Bybee – Perkins – Pagliuca (1994) egy 57 nyelvből álló mintában vizsgálta az igéhez kapcsolódó grammatikai elemek diakrón útját, s a vizsgált elemek között az evidencialitás is képviseltette magát. Kutatásuk során arra az eredményre jutottak, hogy funkcionális szempontból egy rezultatív jelentésű elem könnyen fejlődhet indirekt evidenciálissá, és hasonló a helyzet az úgynevezett anteriorokkal⁴ is. A két funkció között diakrón összefüggés figyelhető meg: a rezultatív funkció teszi lehetővé az anteriorként való használatot, melyből aztán kifejlődhet az evidenciális jelentés, de ennek előfeltétele, hogy a rezultatívok egy statív szemantikájú elemből fejlődjenek ki. Az ilyen típusú fejlődéseket

⁴ Bybee – Perkins – Pagliuca (1994: 318) a perfekt megfelelőjeként használja az *anterior* kifejezést annak érdekében, hogy egyértelmű különbséget tegyen a perfektív aspektus és a perfekt jelentése között. Az *anterior* a szerzők művében olyan, a referenciaidőre már befejezett cselekvést, történést jelöl, melynek a jelenben van relevanciája.

tekintve ez tűnik a legáltalánosabb irányynak. Sokkal kevésbé tűnik elterjedtnek az az eset, ahol az anteriorok múlt idővé és perfektívvé fejlődnek (Bybee – Perkins – Pagliuca 1994: 95–7). Lexikális szempontból gyakran találkozunk azzal, hogy az evidencialitáshoz beszédigék vagy érzékeléssel kapcsolatos igék adják az alapot. Ritkább, ha más szemantikai csoportból származó ige grammatikalizálódik evidenciálissá. Ezen kívül adatolhatók olyan evidenciális rendszerek, ahol deiktikus vagy lokatív jelölők szolgáltak forrásul, valamint particípiumok szintén gyakori résztvevői az ilyen grammatikalizációs folyamatoknak (vö. Aikhenvald 2004; Bybee – Perkins – Pagliuca 1994).

Az evidenciálisok belső nyelvi fejlődésén belül egy külön csoportot képeznek azok az esetek, ahol kulturális tényezők befolyásolják ezt a folyamatot. Bernárdez (2017) szerint összetettebb evidenciális rendszer nagyobb valószínűséggel alakul ki olyan közösségek nyelvében, ahol a beszélők száma alacsony, a közösség a világtól elszigetelten él és tagjai jól ismerik egymást. Szeverényi (2020) ezt az elméletet a szamojéd nyelvek tekintetében vizsgálta, ahol szintén kis létszámú beszélőközösségek találhatók, melyek számos esetben távol élnek a világ más népeitől. Számos példa támasztja alá az elméletet, mely szerint komplex evidenciális rendszerek kis méretű beszélőközösségek körében alakulnak ki, erre példa a kecsua vagy az izlandi is. Ugyanakkor több ellenpélda is akad. Ha megvizsgáljuk az afrikai földrész nyelveit, azt láthatjuk, hogy többségük egyáltalán nem rendelkezik grammatikai evidenciális jelölökkel, beszélőik mégis kisebb közösségekben, törzsekben élnek, s mindezt gyakran teljesen elszigetelődve másoktól (Szeverényi 2020: 285–8).

Különböző nyelvcsaládba tartozó nyelvek tartós egymás mellett élése gyakran vezet változásokhoz mindkét oldalon, mely a nyelv bármely szintjén jelentkezhet.⁵ Az areális közelségnek köszönhetően végbemenő változások hasonlóságokat eredményeznek a nyelvekben, s így azok tipológiailag is közelednek egymáshoz. Ezt a jelenséget *Spachbund*nak, vagy nyelvszövetségnek hívjuk (Bereczki 2003: 34). Az evidencialitás a nyelvi kölcsönzések szempontjából egy attraktív, vagyis meglehetősen vonzó elem (Csató 2019: 36), így gyakran vállal szerepet a földrajzi kapcsolatok során kialakuló változásokban. Az ennek következtében kialakuló evidenciális rendszerek tipikus jelenségek több nyelvi areában is, például a Balkánon, az indiai szubkontinensen vagy Északkelet-Ázsiában (Aikhenvald 2004: 289). Nyelvi kontaktus hatására evidenciális rendszerek nemcsak létrejönni, de eltűnni is képesek, valamint már meglévő evidenciális rendszerek lényegesen átalakulhatnak (Aikhenvald 2004: 196).

⁵ A nyelvi kontaktusok a szókincset érintik a legnagyobb mértékben.

Két nyelv közti areális kontaktus esetén nem pontosan megegyező elemeket találunk, sokkal inkább egy nyelvtani kategória megléte árulkodik a földrajzi kapcsolatról. Az areális hatás következtében létrejött evidenciálisok esetében sem arról van szó, hogy az átvevő nyelv egy az egyben magába fogadja az átadó nyelv evidenciálisát az ellátott funkciókkal és a meglévő alakkal együtt. Ilyenkor az úgynevezett kódmásolás folyamata zajlik le. A Lars Johanson által megalkotott, és a török nyelvészetben általánosan használt *Kódmásolási Modell*ben (Johanson 1999: 88) a *kód* kifejezés mindenféle nyelvi változatra vonatkozik, míg a *másolás* egy olyan folyamatot takar, ahol valami új jön létre, hiszen a másolat sohasem lehet azonos az eredetivel. Ennek oka, hogy a másolt elem illeszkedik az átvevő nyelvhez. A másolás több szinten, és azon belül is többféle fokozaton végbemehet, legyen szó akár fonetikai, morfológiai, szemantikai jellemzőkről (vö. Csató 2019; Thomason – Kaufman 1988).

5. A permi nyelvek evidenciális rendszerei a szakirodalomban

A permi nyelvekben van lexikai és grammatikai evidencialitás is, de ez esetben csak a grammatikai evidencialitást tárgyalom. Az aikhenvaldi osztályozás szerint (vö. Aikhenvald 2004: 29; 2018: 17–8) mind az udmurtban, mind pedig a komi nyelvekben egy kételemű evidenciális rendszer található, ahol morfológiailag az indirekt evidencialitás áll szemben minden mással. Aikhenvald definíciója alapján a permi nyelvekben evidenciális stratégia van, ahol az evidenciális jelentést tartalom fuzionált az igeidővel; a marker ezen kívül megjelenhet perfektumi, rezultatív és miratív szerepben is. Ebben a fejezetben a permi evidenciális rendszereket mutatom be morfológiai és szemantikai szempontból.

5.1. A permi evidenciálisok jellemzése

A permi nyelvekben, ahogy azt fentebb említettem, a grammatikai evidencialitás fuzionált az igeidővel, azon belül is a múlt időn jelölendő (Aikhenvald 2004: 156; Bartens 2000; Ponomareva 2010: 107, 154–5). A funkció kifejezhető egyrészt szintetikus igei alakokkal, másrészt analitikus konstrukciókkal. Két szintetikus múlt idő ismeretes ezekben a nyelvekben: az úgynevezett első és második múlt idő. A beszédhelyzetben a két múlt idő közötti használati különbség nem temporális jellemzőikén múlik, azaz a szintetikus múlt idők között nincs időbeli távolság. A választást sokkal inkább az evidenciális jelentést tartalom megléte befolyásolja, ugyanakkor valódi evidenciális szembenállás sincs a két múlt idő között (vö. Kubitsch 2019, 2021; Siegl 2004; Szabó 2022). A két múlt idő közötti szemantikai-funkcionális különbségeket a (7)–(8)-as példák szemléltetik az udmurtban, és a (9)–(10)-es példák a komi nyelvekben.

A (7)-es példamondatban az ige első múlt időben áll, mely egyaránt jelentheti, hogy a beszélő (a mondat közlője) szemtanúja lehetett Kolja megérkezésének, de azt is, hogy nem látta ezt az eseményt. Az első múlt idő tehát használható direkt és indirekt evidencialitás esetén is.

(7) udmurt

Kolja tolon lykt-i-z.

Kolja tegnap jön-PST-3SG

'Kolja tegnap megérkezett.'

(Siegl 2004: 29)

A (8)-as példamondatban az ige már második múlt időben áll, így a hallgató biztos lehet benne, hogy a beszélő nem volt tanúja Kolja megérkezésének. Ez a forma az evidencialitás tekintetében kizárólag indirekt információforrás esetén használatos.⁶

(8) udmurt

Kolja tolon lykt-em.

Kolja tegnap jön-PST2.3SG

'(Úgy látszik) Kolja tegnap megérkezett.'

(Siegl 2004: 29)

A komi nyelvekben ugyanezzel a jelenséggel találjuk szemben magunkat, vagyis míg a második múlt idő kizárólag indirekt evidencialitás esetén jelenhet meg, addig az első múlt idő az esetleges direkt evidencialitás mellett evidenciálisan neutrális szituációkat is jelöl (Cypanov – Leinonen 2009; Leinonen – Vilkuna 2000; Siegl 2004). A (9)-es példában az ige első múlt időben szerepel, s ezen példa esetében a szemtanúság, vagy direkt evidencia nem is kérdés, hiszen a beszélő nemhogy szemtanúja, de egyenes résztvevője volt az alábbi eseménynek.

(9) permják

Učötnam škola votöz me vetlöt-i celjad' sad-ö.

gyerekként iskola TERM én jár-PST.1SG gyerek kert-ILL

'Mikor kisgyerek voltam, az iskola előtt óvodába jártam.'

(Ponomareva 2010: 112)

A komi nyelvekben az első múlt idő az udmurthoz hasonlóan gyakran jelenik meg evidenciálisan neutrális környezetben, az esetleges szemtanúságról (vagy más

⁶ Az udmurtban ugyancsak a második múlt idő szolgál a mirativitás (meglepődés, új információ, késleltetett észlelés, kontrollhiány) kifejezésére, s abban az esetben az információ forrása irreleváns.

érezkszervvel direkt módon érzékelt eseményről) csak a kontextusból értesülünk (10).

(10) zürjén

Sijö mun-i-s turun-la.

ő megy-PST-3SG széna-CONS

'Elment szénáért.'

(Rédei 1978: 100)

A második múlt idő ez esetben is kizárólag indirekt evidenciális szituációban jelenhet meg. A (11)-es példamondatban egy olyan múltbéli eseményről van szó, melynek a beszélő nem lehetett tanúja, a történet szájhagyomány útján terjed.

(11) permják

Kosa ju-lö nim-sö šet-öm-aš ne komi-es.

Kosza folyó-DAT név-ACC.3SG ad-PST2-3PL NEG komi-PL.3SG

'Nem a komi emberek adták a Kosza folyó nevét.' (Kontextus: történet a Kosza folyóról és névadásáról.)

(Ponomareva 2010: 112)

A szintetikus második múlt idő paradigmája az udmurtban teljes, míg a standard komi nyelvváltozatokban hiányoznak az első személyű alakok. Egyesek szerint az első személyű alakok egyes nyelvjárásokban dokumentálhatók a komi nyelvekben is (Cypanov – Leinonen 2009: 25; Leinonen – Vilkuna 2000: 503).

A permi nyelvekben a szintetikus igei alakokon kívül analitikus múlt idők is használatosak, melyek segítségével ugyancsak kifejezhető a kijelentésben megjelenő információ forrása. A szakirodalom állításai nem egységesek az első és a második múlt idejű segédigét tartalmazó analitikus szerkezetek evidenciális használati köreinek kérdésében. Összetett igei szerkezetek a permi nyelvekben egy bármely igeidőben (jelen, jövő, első múlt, második múlt) álló főigét, valamint egy első vagy második múlt időben álló létigét tartalmaznak, mely utóbbiak a szerkezetben segédigei funkciót látnak el. Az udmurtban ezek a *val* (PST) és a *vylem* (PST2), míg a komiban a *völi* (PST) és a *völöm* (PST2) alakok.

Az udmurtban, a szintetikus alakok tárgyalásához hasonlóan, az első múlt idejű segédigét tartalmazó kifejezések evidenciális tartalma kérdéses, a szakirodalom állításai nem egységesek. Nazarova (2014: 236–237) egyértelmű direkt evidenciális jelentéstartalmat tulajdonít az első múlt idejű segédigével képzett összetett szerkezeteknek, míg indirekt evidenciális jelentést a második múlt idejű segédigét tartalmazó szerkezeteknek. Az egyes alakokhoz aspektuális tartalmat is rendel:

- Első múlt + *val*: szemtanúsági (I. plusquamperfekt)
 Első múlt + *vylem*: nem-szemtanúsági (I. plusquamperfekt)
 Második múlt + *val*: a beszélő lehet, hogy szemtanú volt (II. plusquamperfekt)
 Második múlt + *vylem*: a beszélő nem volt szemtanú (II. plusquamperfekt)
 Jelen + *val*: szemtanúsági (hosszan tartó cselekvés)
 Jelen + *vylem*: nem-szemtanúsági (hosszan tartó cselekvés)
 Jövő + *val*: szemtanúsági (rendszeres cselekvés)
 Jövő + *vylem*: nem-szemtanúsági (rendszeres cselekvés)

Hasonlóan vélekedik Skribnik – Kehayov (2018: 20), valamint a GSzUJ (1970: 118–21), ahol az első múlt idejű segédigével képzett összetett alakokat szintén direkt evidenciális kifejezőeszközként jellemzik.

Más források említik ugyan az udmurt második múlt idejű segédigét tartalmazó összetett alakok indirekt evidenciális funkcióját, de az első múlt idejű alakok evidenciális jelentéstartalmát nem tárgyalják (Csúcs 1990: 50–1; Siegl 2004: 36–8).

A komi nyelvek összetett igei szerkezeteivel kapcsolatban a szakirodalomban hasonló vélekedést olvashatunk, mint az udmurt nyelv esetében. Azok a források, ahol a szintetikus múlt idők között evidenciális szembenállást vélnek, ott gyakran az összetett igei alakok kapcsán is így vélekednek (Aikhenvald 2004; Skribnik – Kehayov 2018). Skribnik – Kehayov (2018: 540) az összetett igealakok között is megkülönbözteti a direkt (12) és az indirekt evidenciális jelentéstartalmat (13). Az egyes alakokhoz aspektuális jelentéstartalmat is társítanak; a (12)–(13)-as példák esetében például folyamatos cselekvést fejeznek ki a szerkezetek, mivel a főige jelen időben van, de a (13)-as példa a folyamatos cselekvés és az indirekt evidenciális tartalom mellett miratív kiterjesztéssel is rendelkezik a szerzők szerint.

(12) zürjén

mun-ö *völi*
 megy-PRES.3SG AUX.PST
 'ő ment' (folyamatos cselekvés)

(Skribnik – Kehayov 2018: 540)

(13) zürjén

mun-ö *völöm*
 megy-PRES.3SG AUX.PST2
 'ő (állítólag) ment' (folyamatos cselekvés)

(Skribnik – Kehayov 2018: 540)

Bartens (2000: 212) szerint a permják analitikus alakok nem fejeznek ki evidenciális értékeket, jelentéstartalmuk inkább aspektuális jegyeket hordoz.

- (14) ... *sija völäm lokt-öm ni.*
 ő AUX.PST2 jön-PST2.3SG már
 'Ő már megjött.' (Bartens 2000: 212)

Szembetűnő különbség az udmurt analitikus igei alakokhoz képest, ahol a segédige minden esetben követi a főigét, hogy a zürjénben és a permjákban is a segédige megelőzheti a főigét. A szakirodalomban feltüntetett példák alapján sorrendjük opcionálisnak tűnik, azonban nem kizárható, hogy aspektuális jelentéssel vagy a fókusszal is kapcsolatban áll. Bartens (2000: 212) szerint a szórendi ingadozás összefügghet a komi nyelvek SOV > SVO szórendi váltásával.

- (15) zürjén
 völäm ćukörtcaś-ny
 AUX.PST2 találkozik-FUT.3PL
 'kiderült, hogy találkoznak' (Skribnik – Kehayov 2018: 540)

- (16) izsmai komi
 völi mun-em-a
 AUX.PST megy-PST2-2SG
 'mentél' (Bartens 2000: 212)

Szemantikai-funkcionális szempontból az udmurt és a komi nyelvek evidenciálisai között a számos hasonlóság mellett néhány különbséget is találunk. Minden permi nyelvre jellemző, hogy az evidenciálisjelölő indirekt evidencialitást, mirativitást, inferencialitást is kifejezhet. A komi nyelvekben a rezultatív jelentés ugyancsak a második múlt idő alakjával történik, míg az udmurtban erre ma már sokkal inkább a rezultatív participium használatos (Szabó 2022).

- (17) udmurt
 Boddor-ze buja-sa bydt-emyn.
 fal-ACC.3SG fest-CVB végez-PTCP.RES
 '(X) épp befejezte a fal(a) festését.' (Szabó 2022: 125)

Az udmurtban a második múlt idő a folklórszövegek tipikus formája (Kubitsch 2021; Siegl 2004: 134), a komiban ezzel szemben ez a funkció kevésbé elterjedt: vagy teljesen hiányzik, vagy pedig a második múlt idő egyfajta keretként szolgál

a folklórszövegek történetéhez (Siegl 2004: 99–105; Skribnik – Kehayov 2018: 21).

(18) udmurt

Vumurt nomyr važy-mte, vu pydes-y vašk-em.

Vumurt semmi válaszol-PST2.NEG víz alj-ILL lemerül-PST2.3SG

‘A Vumurt (a vízi szellem) nem válaszolt semmit, lemerült a víz alá.’

(Kontextus: a Vumurt kedvelt szereplője az udmurt népmeséknek; mitikus lény, melyet senki nem láthatott még.)

(Szamarova – Sztrelkova 2013: 153)

Jól látható, hogy mind az udmurt, mind a komi nyelvek esetében kérdéses (volt) az első múlt idő evidenciális jelentéstartalmának megléte. Az udmurt nyelvben Aikhenvald (2004) és Skribnik – Kehayov (2018) például amellett érvelnek, hogy a két múlt idő között evidenciális szembenállás tapasztalható, míg Kubitsch (2019) és Siegl (2004) ennek ellenkezőjét állítja, vagyis az első múlt idő az udmurtban evidenciálisan neutrális. Ez utóbbi állítást az udmurtra vonatkozóan friss kutatások is megerősítették (vö. Szabó 2022). A komi nyelvekben hasonló egyet nem értés jellemzi a témát. Aikhenvald (2004), Leinonen és Vilkuna (2000) és Ponomareva (2010) mindkét múlt időt evidenciális jelentéstartalmuk szerint jellemzi, de Siegl (2004) a komi nyelvek esetében is az első múlt idő evidenciális semlegességét hangoztatja. A témát célzó kutatás eddig csak az udmurt nyelvben végeztetett, de úgy vélem, hogy hasonló, ha nem megegyező eredményre jutnánk a komi nyelveket illetően is. Az evidenciális szembenállás hiánya a szintetikus és az analitikus igei formákat egyaránt érinti.

Ha elfogadjuk, hogy a permi nyelvekben csak az indirekt evidenciális jelentés grammatikalizálódott, akkor a (7)–(11) példákban láthattuk, hogy jelölője az udmurtban az *-(e)m*, a komi nyelvekben pedig az *-öm* morféma. Mindkét esetben egy olyan nyelvtani elemről beszélünk, melyek befejezett melléknévi eredetűek. A permi nyelvekben a második múlt idő jeleként szolgáló *-(V)m* morféma participium perfektumként, de névszóképzőként egyaránt megjelenik.

5.2. Az evidencialitás eredete a permi nyelvekben

A permi nyelvekben ma egyértelműen van grammatikai és lexikai evidencialitás egyaránt, tehát az információ forrását grammatikai markerek is képesek kódolni. A grammatikai evidencialitás eredetével kapcsolatban azonban több elmélet is született. Alapnyelvi örökségként nem tekinthetünk a funkcióra, hiszen rekonstruálni nem tudjuk sem a finnugor, sem az uráli alapnyelvre (Skribnik – Kehayov

2018: 525). Azt a morfémát ezzel szemben, mely ma az udmurtban és a komiban is (valamint számos más finnugor nyelvben) az evidenciális funkciót hordozza, vissza tudjuk vezetni egészen az uráli alapnyelvig, mely nem más, mint a PU *-m.

Sokak által elfogadott az a szemlélet, mely szerint a permi nyelvek evidenciális rendszereiket a török nyelvek földrajzi közelségének és a tartós, hosszú időn keresztül fennálló kulturális, gazdasági és nyelvi kapcsolatoknak köszönhetik. Aikhenvald (2004: 290) evidenciális szempontból a Balkántól egészen Szibériáig egy úgynevezett 'evidenciális övet' feltételez, mely több különböző nyelvszövetségből, *Sprachbund*ből áll. Ez a földrajzi terület a Kaukázust és Közép-Ázsiát is magába foglalja, ahol a fellelhető evidenciális rendszerek számos megegyező tulajdonságot hordoznak, ugyanakkor sok tekintetben változatos képet mutatnak, eltérnek egymástól. A néhány finnugor nyelvben, például a permiekben (melyek szintén beleesnek ebbe az 'evidenciális övbe') fellelhető evidenciális funkciót törökségi hatás eredményének tartja, hiszen Aikhenvald (2004) szerint a török nyelv volt az evidencialitás közép-ázsiai elterjedésének epicentruma (Aikhenvald 2004: 288–290). Ugyancsak török befolyás eredményét véli felfedezni Bereczki Gábor. Szerinte a mariban és a permi nyelvekben megjelenő múltidő-rendszer⁷ török eredetű, „amiből az következik, hogy a velük formailag megegyező magyar is az, de a török hatás megszűntével a magyarból kiveszett a szemtanúsági és nem szemtanúsági árnyalat megkülönböztetése” (Bereczki 2003: 91). Pomozi (2014) szintén egyértelműnek tartja a török hatást a Volga-Káma vidék nyelveiben. Az evidenciális funkciót tekintve sok hasonlóságot vél felfedezni a magyar, a mari, a permi és a török nyelvekben, így mind a funkció megjelenését, mind pedig az analitikus igei alakok létrejöttét török eredetűnek tartja. Így fogalmaz: „Ennyire kiterjedt szerkezeti egyezések sora ugyanis nem lehet véletlen...” (Pomozi 2014: 94–6).

A széles körben elterjedt és elfogadott törökségi eredetet feltételező nézettel szemben a belső nyelvi fejlődés elmélete mellett van Szerebrennyikov (1963), aki a mariban és a permi nyelvekben is belső nyelvi innovációnak tartja az evidenciális funkciót hordozó (szintetikus) második múlt időt, de kiemeli, hogy külső hatás is befolyásolhatta az alak és a szemantikai tartalom megerősödését és megmaradását. Szerebrennyikov (1963) már igen korán felismerte, hogy az eredetileg befejezettséget és/vagy rezultativitást kifejező nyelvi alakok evidenciális jelentésárnyalattal bővíülhetnek. A közpermi korban (i.e. 1500 – i.sz. 800) a szerző feltételezése szerint még nem beszélhetünk második múlt időről, s így evidenciális

⁷ Az evidenciális funkciót ma ezekben a nyelvekben az igeidőrendszer látja el, azon belül is az úgynevezett második múlt idő. A múltidő-rendszerrel a szerző a különböző múlt idejű formák által megkülönböztetett funkciókra, szemantikai tartalomra utal.

funkcióról sem, viszont úgynevezett Px-szel ellátott főnevesült igék már léteztek, melyeket külön szóosztálynak is tekinthetünk, hiszen csak olyan jelenségekre utalhattak, melyek befejezettséget, befejezett cselekvést jelöltek (*meghal, kiszárad, elesik*), eredményük pedig a jelenben érzékelhető. Később ezek a főnevesült igék predikátumi pozícióban is megjelenhettek, de eleinte csak harmadik személyben. Ebből alakulhatott ki a ma második múlt időnek (vagy perfektumnak) nevezett igeidő, de paradigmája hiányos maradt. Szerebrennyikov (1963) rámutat arra, hogy a világ számos más nyelvében található párhuzam erre a fejlődési folyamatra. Példaként a törököt, a marit, a nyenyecet, a bolgár, a finnt, az albánt és a grúz nyelveket hozza (Szerebrennyikov 1963: 266).

Szerebrennyikov (1963) elméletét támasztják alá Bybee – Perkins – Pagliuca (1994) kutatásai, ahol 57 nyelvben vizsgálták az igehez kötődő grammatikai elemek grammatikalizációját. A nyelvek között az udmurt is képviseltette magát, igaz, csekély adattal. A grammatikai elemek között az evidencialitás is szerepel, s az udmurtban a szerzők kutatásai alapján egy rezultatív > perfekt > inferenciális > indirekt evidenciális (> miratív) grammatikalizációs ösvény képzelhető el.⁸ A grammatikalizációs irány nem egyedi a nyelvek között, olyannyira nem, hogy megegyezik a leggyakrabban megjelenő, indirekt evidencialitást eredményező fejlődési iránnyal (Bybee – Perkins – Pagliuca 1994: 97).

6. A török nyelvek evidenciális rendszerei

A törökségi nyelvek alapvetően osztoznak evidenciális tulajdonságaikban. Az információ forrása a török nyelvekben is kifejezhető grammatikai eszközökkel, de a permiekkel ellentétben, a törökségiekben ennek jelölése nem opcionális (Göksel – Kerslake 2005). Az evidenciális kifejezések a törökségi nyelvekben ugyancsak az igeidővel fuzionáltak, s egy kételemű rendszerbe illeszkednek (Johanson 2003: 281). Az általános felfogás szerint itt is szemtanúsági – nem-szemtanúsági szembenállásként jellemezik az evidenciális rendszert, de valójában ez esetben is csak az indirekt információ jelölése történik meg. A jelöletlen elem evidenciálisan neutrálisnak tekinthető (Johanson 2018: 511–512). A (19)-es mondat jelentheti azt, hogy a beszélő X megérkezésének tanúja volt, de akár azt is, hogy maga nem látta az eseményt, s így a mondat egyszerűen a múlt idő kifejezését látja el.

⁸ Bybee – Perkins – Pagliuca (1994) egyik nyelv esetében sem közöl teljes grammatikalizációs sort, a fent említett ösvény a részeredmények alapján valószínűsíthető. A szerzők a komi nyelveket nem vizsgálták, ugyanakkor nagyfokú hasonlóságuk az udmurt evidencialitással megegyező grammatikalizációs ösvény feltételez.

(19) török

Gel-di.

'X megérkezett.'

(Johanson 2003: 275)

A törökségi nyelvekben az indirekt evidencialitást kétféleképpen fejezhetik ki. Az egyik esetben ragozás segítségével, ilyenkor ingadozhat az evidenciális és nem-evidenciális jelentéstartalom megléte. A kifejezés másik módja egy kopulát tartalmazó partikula használatával történik. Ezek a szerkezetek analitikusnak tekinthetők, s biztosabb és erősebb evidenciális tartalmat hordoznak, mint szintetikus társaik (Johanson 2018: 512–3). A törökben az indirekt evidencialitás kifejezése ragozás során a *-mİş* morfé mával történik (20). A török összetett alakú indirekt evidenciális jelölő az *i-miş*, ahol az *i-* a kopuláris elem a szerkezetben. Ez esetben az információ indirekt volta egyértelmű, de a mondat egyaránt vonatkozhat jelen és múlt időre is (21).

(20) török

Gel-miş.

'X állítólag megérkezett.'

(Johanson 2018: 513)

(21) török

Bakan hasta-ymiş.

'A miniszter állítólag beteg (volt).'

(Johanson 2003: 274)

A tatárban és a baskírban a *-GAn* morféma látja el ugyanezt a funkciót. A tatárban a morféma egyben az úgynevezett rezultatív vagy perfekt múlt idő jelölője is. Ez a múlt idő együttesen látja el a temporális (múlt) és az aspektuális (rezultatív) értékek kifejezését. Ugyanez az alak szolgál az indirekt evidencialitás, azon belül a reportatív evidencia és az inferencialitás kifejezésére is (22) (Greed 2013: 72–73). A baskírban a *-DY* múlt az úgynevezett határozott múlt, míg a *-GAn* a határozatlan múlt idő, melyek közül az előbbi a frekvenciátaliban, az egyszerű múlt idő kifejezésére használt, utóbbi pedig, a tatárhoz hasonlóan, a rezultatív vagy perfekt igeidő a nyelvben. A *-GAn* morfé má tartalmazó igealakok a baskírban is ki tudják fejezni az indirekt információforrást, valamint az inferenciális jelentést (23) (Greed 2018: 28–29).

(22) tatár

Qadaq suyryşyrğa awyldan Marat isemle abyj järdämğä
szeg kihúz:INF falu:ABL Marat nevű bácsi segít:DIR.DAT
kil-gän.

jön-NWIT/RPT

'Egy Marat nevű idősebb férfi jött a faluból segíteni kihúzni a szeget.'

(Greed 2013: 73)

(23) baskír

Ilgiz kitap-ty al-yan.

Ilgiz könyv-ACC visz-INDEF.PST(NWIT)

'Ilgiz elvitte a könyvet.'

(Greed 2018: 28)

A tatárban első személyben a *-GAn* morféma miratív kiterjesztéssel jelenik meg (24).

(24) tatár

Bez axyryna qadär qaryj al-ma-dy-q,
mi vége:POSS:DIR.DAT -ig néz:CVB képes_lenni-NEG-PST-1PL
bez joqla-gan-byz.

mi alszik-PST.RES.NWIT-1PL

'Nem tudtuk végignézni, elaludtunk.' (Kontextus: a beszélő azt meséli, amikor a lányával az Eurovíziós Dalfesztivált nézték a Tv-ben. Az elalvás akaratukon kívül történt.)

(Greed 2013: 73)

A baskírban az indirekt evidencialitás kifejezésére több partikula is grammatikalizálódott. Az egyik az *ikän*, mely az *i-* létigét és a már bemutatott *-GAn* particípium perfektumot tartalmazza. Az *ikän* partikula főleg következtetést, okfejtést fejez ki (25) (Greed 2018: 29). A hallomásból származó információ kifejezésére az *imeş* grammatikalizálódott, melyben szintén megtalálható az *i-* létigei alak, s ennek használata a forrás nem specifikált voltára is utal. További két partikula említhető még az evidencialitással kapcsolatban a baskír nyelvben: a *ti* és a *típ*. Mindkettő a *tijeü* 'mond' igéből származik. Előbbi a hallomásból szerzett információt hivatott jelölni, míg utóbbi a kvótatív evidencialitás jelölője a nyelvben (25) (Greed 2018: 29).

(25) baskír

Jomortqalaryn, hajyθqan ašamahyn tip,
 tojás:PL:3POSS:ACC szarka eszik:NEG:JUSS3 QUOT
bašqa qoštär ojahyna jäšerä ikän.
 más madár:PL fészek:3POSS:DAT rejt:PRES INFER

'A tojásait más madarak fészkébe rejtette, hogy a szarka ne tudja őket megenni.'

(Greed 2018: 29)

A tatárban ugyancsak több partikula grammatikalizálódott az indirekt evidencialitás kifejezésére. Ezek az *ikän*, a *dip* és a *di*, melyek nagyfokú hasonlóságot mutatnak a baskír evidenciális partikulákkal (Greed 2013: 71). A tatárban ezek a partikulák nem korlátozódnak egy meghatározott igeidőre vagy aspektusra. A *dip* és *di* partikulák hallomásból származó információt jelölnek.⁹ Az *ikän* elem megjelenése a mondatban a kijelentés evidenciális és episztemikus értékén is változtat (26), valamint kontextusfüggően miratív kiterjesztése is lehet (Greed 2018: 75, 79). A (26)-os mondatban két evidenciális jelölő is megjelenik egyszerre, ezzel erősítve az indirekt evidenciális jelentést.

(26) tatár

Alsu jaz-gan ikän.
 Alsu ír-PST.RES.NWIT.3SG NFIRSTH

'Állítólag Alsu írt.'

(Greed 2013: 79)

A csuvasban a *-nā* morféma segítségével fejezhető ki az indirektivitás (27). A morféma és szerepe megegyezik a tatár és a baskír *-GAn*, valamint a török *-mİš* elemmel. A csuvasban szintén találhatunk grammatikalizálódott kopuláris partikulákat; ezek funkciója megegyezik az előbb bemutatott analitikus szerkezetek evidenciális jelentéstartalmával, melyek főleg hallomásból szerzett információt és inferencialitást hordoznak (28) (Johanson 2003: 280).

(27) csuvas

kala-naā
 'X állítólag beszélt.'

(Johanson 2003: 280)

⁹ A *di* elem a folklórszövegek tipikus formai eszköze is (Greed 2013: 78).

(28) csuvas

kil-ně imeš

'X állítólag megérkezett.'

(Johanson 2003: 280)

A török nyelvek minden ismert nyelvtörténeti szakaszában létezett az indirekt evidenciális funkció, így alapnyelvi eredetűnek is tekinthetjük. Ugyanakkor az ezt megelőző korszakokról, és így az evidenciális funkció tényleges keletkezéséről ez esetben is a két alapvető keletkezési módot kell feltételeznünk: vagy belső nyelvi fejlődés útján alakult ki, vagy pedig, egy igen korai szakaszban, földrajzilag közel elhelyezkedő nyelvekkel való tartós kontaktus lévén jöhetett létre. A permi nyelvekhez képest viszont lényeges eltérést tapasztalhatunk az egyes indirekt morfémák eredetére vonatkozóan. Míg a permi nyelvek esetében ezek egy közös partícípiumi **-m* alakra vezethetők vissza, addig a törökségi morfémák lexikai formákra. A török *-mlš* marker egy **biš-* 'érik, beérik' jelentésű igéből származhat (vö. török *piš-*). A tatár és baskír *-GAn* alak egy **ka:n* 'elégedettnék lenni, jól lakni' szóból eredeztethető, míg a csuvas *-nÁ* eredete ma még ismeretlen számunkra (Johanson 2018: 515). Jól látszik, hogy az ismert lexikai források esetében mindegyik egy-egy olyan nyelvi elem, mely valamilyen módon befejezettséget is hordoz magában. A *jól lakik* és a *beérik* egyaránt egy folyamat végét, bevégeztét, befejezését is jelentik.

7. A bemutatott evidenciális rendszerek összevetése és a konklúziók

A dolgozatban a permi és bizonyos török nyelvek evidenciális rendszereit vetetem össze morfológiai, szemantikai és etimológiai szempontból, miközben a következő kérdésekre kerestem a választ:

- 1) Milyen morfológiai különbségek (és hasonlóságok) figyelhetők meg a mai törökségi és a permi evidenciális rendszerek között?
- 2) Milyen funkciókat látnak el az egyes evidenciális jelölők? Van-e különbség közöttük?
- 3) Milyen morfológiai és szemantikai eredet tulajdonítható a szóban forgó evidenciális jelölőknek?
- 4) Az esetleges különbségek és egyezőségek hozzájárulhatnak-e a permi evidencialitás eredetének tisztázásában?

A tanulmányban bemutatott permi és törökségi nyelvek evidenciális rendszerei között nagyfokú hasonlóságot láthattunk. Mindkét esetben az evidenciális jelen-

tésárnyalat az igei rendszer segítségével fejezhető ki, azon belül is a múlt idő kódolja ezt a nyelvi funkciót. Néhány szakirodalmi mű szerint ezekben a nyelvekben evidenciális szembenállás figyelhető meg az egyes múlt idők (a permi nyelvekben az első és második múlt, míg a törökségi nyelvekben az adott morfémaival jelölt múltak) között, de az ezzel kapcsolatos egyet nem értés arra enged következtetni, hogy valódi evidenciális szembenállásról egyik nyelv esetében sem beszélhetünk. Az udmurt nyelvben ezt a legfrissebb szemantikai-funkcionális vizsgálatok meg is erősítették (Szabó 2022). Azt mondhatjuk tehát, hogy mind a permi, mind pedig a törökségi nyelvekben csak az indirekt evidencialitás grammatikalizálódott.

Az indirekt evidenciális értékek a permi nyelvekben a szintetikus második múlt idő, valamint a második múlt idejű segédigét tartalmazó analitikus szerkezetek segítségével kerülhetnek kifejezésre. Használati arányuk azonban eltér az egyes nyelvek között. Míg az udmurtban általánosnak mondható mindkét alak használata indirekt evidenciális szituációban, addig a komi nyelvek esetében az analitikus igei formák használata marginális, kevésbé elterjedt a nyelvben. Bartens (2000) szerint például a komi-permjákban az analitikus alakok egyáltalán nem fejeznek ki evidenciális értékeket. A morféma szemantikai tartalmát tekintve az indirekt módon szerzett információ, az inferencialitás, a perfekt jelentés és a mirativitás kerül a segítségével kifejezésre. A rezultatív jelentés kifejezése a komi nyelvekben szintén a szintetikus második múlt idő feladata, az udmurtban viszont az úgynevezett rezultatív participium látja el ezt a funkciót. Az udmurt nyelvben a második múlt idejű formák tipikusan megjelennek a folklórszövegekben, a komi nyelvekben ez a funkció viszont nem ennyire általános, inkább csak a történet keretezésére szolgál.

A törökségi nyelvekben ugyancsak alkalmazhatók szintetikus és analitikus formák is az információ forrásának grammatikai jelölésére, ahol az összetett alakok szintén egy létigei alapú segédigét tartalmaznak. Szembetűnő különbség a permi nyelvekhez képest, hogy a törökségi analitikus igei formák biztosabb hordozói az evidenciális jelentésárnyalatnak, mint szintetikus párjuk. A török nyelvekben az információ forrásának jelölése kötelező, míg a permi nyelvekben opcionális.

A permi nyelvek evidenciálisjelölő morféma particípiumi eredetű. Az indirekt evidenciális funkció nem, de maga a morféma *-(e)m, -öm* visszavezethető az uráli alapnyelvig (PU *-*m*), mely számos funkcióval rendelkezhetett, köztük a perfekt, rezultatív jelentés kifejezésével is (A. Kövesi 1965: 212, 217, 223). A török evidenciálisjelölők eredete gyakran lexikai elemre vezethető vissza, de ahol ismert ez az elem, ott jól látható, hogy szintén befejezettséget, eredményességet kifejező alakról van szó.

Az evidencialitás eredetére vonatkozóan a törökségi nyelvekben nincs annyi megválaszolatlan kérdés, mint a permiek esetében. A török evidenciális funkció egészen a legkorábbról ismert török alapnyelvig visszavezethető. Bybee – Perkins – Pagliuca (1994) a törökben is vizsgálta az evidencialitás grammatikalizációját, mely valószínűleg egy perfekt és/vagy rezultatív alakból indult el. A permi nyelvek esetében már kérdéses az evidencialitás eredete. Többen török nyelvi hatást feltételeznek kialakulása mögött (Bereczki 2003; Pomozi 2014; Skribnik – Kehayov 2018). Mások belső nyelvi fejlődés eredményének vélik a permi evidenciálisokat (Szerebrennyikov 1956, 1963; Honti 2001). Bybee – Perkins – Pagliuca (1994) kutatásában az udmurt is helyet kapott, ahol az indirekt evidencialitást szintén rezultatív jelentésből eredeztetik.

A korábbi szakirodalom állításai (Aikhenvald 2004; Bereczki 2003; Csúcs 1979; Leinonen – Vilkuna 2000; Szerebrennyikov 1956, 1963; Skribnik – Kehayov 2018), a megelőző tipológiai kutatások (Bybee – Pagliuca 1985; Bybee – Perkins – Pagliuca 1994), valamint a legújabb szemantikai-funkcionális és diakrón kutatások (Szabó 2022) alapján úgy vélem, hogy a permi nyelvekben az evidencialitás létrejöhett belső nyelvi fejlődés útján, hiszen minden eszköz megvolt erre a nyelvekben. A török nyelvi befolyást ugyanakkor nem zárhatjuk ki, s ez az udmurt nyelv esetében erősebbnek látszik. Azt gondolom, hogy a török nyelvek hatása leginkább az analitikus igei alakok használati körén érhető tetten, hiszen ahogy láthattuk, a török nyelvekben az analitikus alakok erősebb evidenciális jelentést hordoznak, mint a szintetikus igei formák, az udmurtban ez az arány már megoszlik a két forma között, a komi nyelvekben pedig marginális az analitikus alakok evidenciális használata. Ezt történeti adatok is alátámasztják. A törökségi népek a permi nyelvek szétválása idején (8. század) költöztek a területre, s párhuzamosan ezzel a komi nyelvű beszélőközösség északabbra húzódott. Az udmurtok azóta is szoros földrajzi, kulturális és nyelvi kapcsolatban állnak a szomszédos török nyelvű népekkel (Csúcs 1979: 366–8). Ezáltal elképzelhető, hogy a komi nyelvekhez képest stabilabb evidenciális jelentést hordozó analitikus alakok meghonosodása az udmurtban a török nyelvek közelségének köszönhető, míg a komi nyelvekben a szintetikus második múlt idő képviseli jobban az indirekt evidencialitás kifejezését.

8. További kutatási lehetőségek a témában

A tanulmányban szinkrón szempontból vizsgáltam a permi nyelvek és a török nyelvcsalád egyes nyelveinek evidenciális rendszereit, ami bár történetük feltárásához elengedhetetlen, de nem nyújt teljeskörű választ az evidenciális funkció történeti fejlődésével kapcsolatban felmerült kérdésekre. Ahhoz, hogy pontosabb

képet kapunk a permi nyelvek evidencialitásának eredetéről, valamint a török nyelvek befolyásának mértékéről, egy átfogóbb, nyelvemlékek vizsgálatát is magában hordozó kutatás szükséges. Ez az udmurt nyelvvel kapcsolatban már megtörtént (vö. Szabó 2022), a komi nyelvek evidenciálisainak történeti-tipológiai kutatására a jövőben kerülhet sor. Továbbá Bybee – Perkins – Pagliuca (1994) tanulmánya alapján felállított grammatikalizációs modell tesztelése a komi és a török nyelveken ugyancsak sok tanulsággal szolgálhat, de ugyanakkor számos kérdést is felvet. Érdekes kutatási terület lehet a komi nyelvek analitikus igei alakjainak szórendi váltakozása, bár ez valószínűleg nem bizonyít, s nem is cáfol semmit a permi evidenciálisok kialakulásával kapcsolatban.

Rövidítésjegyzék

1	első személy	NFIRSTH	nem-elsőkézből származó (pl. információ)
2	második személy	NWIT	nem-szemtanúsági
3	harmadik személy	PASS	passzív
ABL	ablatívusz	PERF	perfekt
ACC	akkuzatívusz	PL	többes szám
AUX	segédige	PRES	jelen idő
CL	osztályozószó	PST	múlt idő
CONS	konzekutívusz	PST2	második múlt idő
CVB	konverbum	PTCP	participium
DAT	datívusz	QUOT	kvótatív
DIR	direkt evidencia	RES	rezultatív
ERG	ergatívusz	RPT	reportatív
EX	létige	SG	egyes szám
F	nőnem	TERM	terminatívusz
FUT	jövő idő		
GEN	genitívusz		
I	grammatikai nem egyeztető marker		
ILL	illatívusz		
INDEF	határozatlan		
INDIR	indirekt evidencia		
INE	inesszívusz		
INF	infinitívusz		
INFER	inferenciális		
JUSS	jusszívusz		
LAT	latívusz		
NEG	tagadás		

Hivatkozások

- A. Kövesi Magda 1965. *A permi nyelvek ősi képzői*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2003. Evidentiality in typological perspective. In: Aikhenvald, Alexandra Y.–R. M. W. Dixon (szerk.): *Studies in Evidentiality*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia. 1–31.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2018. Evidentiality. The framework. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 1–44.
- Bartens, Raija 2000. *Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 238*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.
- Berezcki Gábor 2003. *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Universitas Könyvkiadó. Budapest.
- Bernárdez, Enrique 2017. Evidentiality – a cultural interpretation. In: Sharifian, Farzad (szerk.): *Advances in Cultural Linguistics*. Springer. Singapore. 433–60.
- Brosig, Benjamin–Skribnik, Elena 2018. Evidentiality in Mongolic. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 554–79.
- Bybee, Joan–Pagliuca, William 1985. Cross-linguistic comparison and the development of grammatical meaning. In: Jacek Fisiak (szerk.): *Historical Semantics – Historical Word-Formation*. De Gruyter Mouton. Berlin/New York. 59–83.
- Bybee, Joan–Perkins, Revere–Pagliuca, William 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. The University of Chicago Press. Chicago/London.
- Cambridge Dictionary (online). <https://dictionary.cambridge.org>
- Cornillie, Bert 2009. Evidentiality and epistemic modality. On the close relationship between two different categories. In: Bert Cornillie (szerk.): *Functions of languages*. John Benjamins. Amsterdam. 44–62.
- Csató Éva Á. 2019. Török nyelvkapcsolati jelenségek elemzése a Kódmásolási Modellben. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest/Piliscsaba. 27–40.
- Csúcs Sándor 1979. A votják-tatár nyelvi kapcsolatok és történeti hátterük. *Nyelvtudományi Közlemények* 81: 365–72.
- Csúcs Sándor 1990. *Chrestomathia Votiacica*. Tankönyvkiadó. Budapest.

- Cypanov, Jevgenyij–Leinonen, Marja: Евгений Цыпанов–Марья Лейнонен 2009. Эвиденциальность в коми языке (на материале модального перфекта). *Linguistica Uralica* XLV/1: 23–35.
- de Haan, Ferdinand 2013. Coding of Evidentiality. In: Dryer, Matthew S.–Haspelmath, Martin (szerk.): *The World Atlas of Language Structures Online*. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Leipzig. <http://wals.info/chapter/1>.
- Figueras Bates, Carolina–Cabedo Nebot, Adrián 2018. Evidentiality in discourse. In: Figueras Bates–Cabedo Nebot (szerk.): *Perspectives on Evidentiality in Spanish: Explorations across genres*. John Benjamins. Amsterdam. 1–24.
- Forker, Diana 2018. Evidentiality in Nakh-Daghestanian Languages. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 490–509.
- Friedman, Victor 2018. Where do evidentials come from? In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.) *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 124–74.
- Göksel, Aslı–Kerslake, Celia 2005. *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge. London/New York.
- Greed, Teija 2013. The expression of knowledge in Tatar. In: Alexandra Y. Aikhenvald–R. M. W. Dixon (szerk.): *The Grammar of Knowledge: A cross-linguistic typology*. Oxford University Press. Oxford. 69–88.
- Greed, Teija 2018. The quotative in Bashkir. *Studia Orientalia Electronica* 6. 23–55.
- GSZUJ 1970: Алатырев, В. И. (szerk.): *Грамматика современного удмуртского языка*. Издательство «Удмуртия». Ижевск.
- Hajdú Péter–Domokos Péter 1978. *Uráli nyelvrokonnaink*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Helimski, Eugene 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: A survey. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 156–67.
- Honti László 2001. Idegen minták tükrözői-e a magyar és más uráli összetett tempusok? In: Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma (szerk.): *Folia Uralica Debreceniensia* 8. *Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 237–50.
- Johanson, Lars 1999. Attractiveness and relatedness: Notes on Turkic language contacts. In: Good, Jeff–Yu, Alan C. L. (szerk.): *Proceedings of the twenty-fifth annual meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley Linguistic Society. Berkeley. 87–94.

- Johanson, Lars 2003. Evidentiality in Turkic. In: Aikhenvald, Alexandra Y.–Dixon, R. M. W. (szerk.): *Studies in Evidentiality. Typological Studies in Language 54*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia. 273–90.
- Johanson, Lars 2018. Turkic indirectivity. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 510–24.
- Kozmács István 2007. Az udmurt nem láthatósági múlt paradigmájának történetéhez. In: Büky László–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 5*. József Attila Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 127–36.
- Kubitsch Rebeka 2019. Az evidencialitás és az első személy kapcsolata az udmurt nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények 115*: 85–108.
- Kubitsch Rebeka 2021. The Semantic Profile of the Past Evidential in Udmurt in Contemporary Texts. In: Baranzini, Laura–de Saussure, Louis (szerk.): *Aspects of Tenses, Modality and Evidentiality. Cahiers Chronos 31*. Brill. Leiden. 262–87.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Lazard, Gilbert 2001. On the grammaticalization of evidentiality. *Journal of Pragmatics 33/3*: 359–67.
- Leinonen, Marja–Vilkuna, Maria 2000. Past tenses in Permic languages. In: Dahl, Östen (szerk.): *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Mouton de Gruyter. Berlin/New York. 495–516.
- Nazarova, E. V. 2014: E. B. Назарова 2014. *Удмурт кыл*. Удмуртский Государственный Университет. Ижевск.
- Plungian, Vlagyimir 2001. The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics 33*: 349–57.
- Pomozi Péter 2014. A magyar múltidőrendszer térben és időben az evidencialitás tükrében. In: Fazekas Emese–Juhász Dezső–T. Szabó Csilla–Terbe Erika–Zsemlyei Borbála (szerk.): *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. Kolozsvár. 85–100.
- Ponomareva, Larisza 2010. *Komi-permják nyelvtan*. Kézirat.
- Rédei Károly 1978. *Chrestomathia syrjaenica*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Riese, Timothy 1998. Permian. In: Abondolo, Daniel (szerk.): *The Uralic Languages*. Routledge. London–New York. 249–75.

- Rosstat 2010: *Окончательные итоги Всероссийской переписи населения 2010 года*. Федеральная служба государственной статистики, Москва. www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/
- Szamarova, M. A.–Sztrelkova, O. B. 2013: М. А. Самарова–О. Б. Стрелкова, *Лабыр-лабыр лабыртом!* Удмуртский Государственный Университет. Ижкар.
- Siegl, Florian 2004. *The 2nd past in the Permic languages. Form, function and a comparative analysis from a typological perspective*. MA Thesis. University of Tartu. Tartu.
- Skribnik, Elena–Kehayov, Petar 2018. Evidentials in the Uralic languages. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 525–53.
- Szabó Ditta 2022. *Az evidencialitás történeti-tipológiai vizsgálata az udmurtban*. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Szerebrennyikov, B. A. 1956. A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. *Nyelvtudományi Közlemények* 58: 187–200.
- Szerebrennyikov, B. A. 1963: Б. А. Серебренников, *Историческая морфология пермских языков*. Издательство академии наук СССР. Москва.
- Szeverényi Sándor 2020. Az evidencialitás kulturális magyarázatának lehetséges történeti vonatkozásai az északi szamojéd nyelvekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 283–306.
- Thomason, Sarah Grey–Kaufman, Terrence 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. California Press. Berkeley–Los Angeles–Oxford.
- Verhees, Samira 2019. Defining evidentiality. *Voprosy Jazykoznanija* 2019/6: 113–33.
- Winkler, Eberhard 2001. Udmurt. *Languages of the World/Materials* 212. Lincom Europa. Munich.
- Wojtylak, Katarzyna I. 2018. Evidentiality in Boran and Witotoan Languages. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 388–408.

Szabó Ditta

Nyelvtudományi Kutatóközpont

szabo.ditta@nytud.hu